

Kay-Çörçöktör / Destanlar

Altay Türklerinde kahramanlık destanlarına 'kay-çörçök', destan anlatıcısına da 'kayçı' adı verilir. Bu iki terimin türetildiği 'kay' kelimesi ise insanın göğsünden çıkan sese verilen addır. Destan söylemek de *kayla-* fiiliyle ifade edilir. Kadınların gırtlığı destan söyleyebilecek kadar kuvvetli olmadığı için kayçılar umumiyetle erkektir. Altay Türkleri geleneğe yeni destanlar kazandırabilecek kadar kabiliyetli veya çok iyi destan anlatan kayçılara "Oygor kayçı" adını verirler. Buna mukabil eğer kayçı kötü sesli ve kabiliyetsiz ise "baka çılap emeze it çılap kaylap çat." (*Kurbağa gibi veya it gibi kaylıyor*) diye tavsif edilir. Altay kayçıları içerisinde aynı zamanda "kam" olanlar ise "kam-kayçı" olarak adlandırılabilir.

Altay-Türk destanları her ne kadar kay-çörçök şeklinde adlandırılmış olsalar da, masal anlamında kullanılan çörçökle arasında önemli farklar vardır; Çörçöklere, kay-çörçöklere daha kısa ve mensur oldukları hâlde, kay-çörçöklere iki bin ilâ yedi, sekiz bin mısralık manzum eserlerdir. Destanı masaldan ayırmak için halk ona "kaylap aydar çörçök" (*kay eşliğinde, yani nağmeli ve ezgiyle söylenen masal*) adını vermiştir. Söylenmeleri destanın uzunluğuna göre bazen dört, beş gün sürebilmektedir. Sözlü gelenekte destanların nesir kısımlarının mevcut olmasına rağmen, kayçılar çoğunlukla bu bölümleri de manzum olarak icrâ ederler. Yazıya geçirilmiş bütün Altay destanları da bu şekildedir.

Kayçılar çeşitli zamanlarda bilhassa; uzun av geceleri, bayramlar, düğünler ve eğlencelerde destan söylerler. Kayçı nerede destan söylüyorsa halk hayvan kesip, yiyecek hazırlayarak oraya gider ve anlatılan destanı dinler. Bu şekilde içtimaî bir buluşma gerçekleşir. Altay kayçıları destan anlatırken jest ve mimiklerini de kullanırlar. Bu sayede etraflarına toplanmış insanlara çok değişik karakterleri sunabilirler. Kayçılar anlattıkları destan sırasında insanların yanı sıra at, geyik ve kuş gibi hayvanların yerine de geçebilirler. Destanın anlatılması sırasında kayçı çeşitli araçlardan istifade ederek savaş veya dövüş sahnelerini ve bunların barışmalarını halkın

karşısında teatral bir tarzda sunarlar. Tabii bu çaba sırasında kayçının yüzü şekilden şekile girer. Kayçının çaldığı topşuurun sesi de destanın temposuna göre değişir. Kayçı gösterisinin inandırıcılığının artması için makyaj da yapabilir.

Altay kayçılık geleneği destancının destanı söylerken sesini çıkardığı yere göre ikiye ayrılır; birinci grupta yer alan Altay-Kiji, Tuba ve Telengit kayçılar destan söylerken sesi göğüslerinden çıkarırlar, ikinci grupta yer alan Kumandu, Çalkandı ve Bayat boylarına mensup kayçılar ise sesi damaklarından çıkarırlar. Fakat her iki durumda da destanın gırtlak veya boğazdan çıkan bas tonundaki sesle icra edilmesi gelenektir. N.A. Baskakov kayçıların destan anlatırken çıkardığı sesi şöyle tanımlar; "Gırtlaktan çıkan ses hiç değişmez, fakat kayçı dudaklarını oynatmak suretiyle bu sese yeni bir ses ekler. Bunu da üç şekilde yapar: 1. *Küülep kavla-*; burada dudaktan çıkan ses hafif bir uğultu şeklindedir. 2. *Kargırlap kçıyla-*; Çok ince ve uğultulu bir sestir. 3. *Sıgırtıp kavla-*; Isık sesini andıran bir sestir.

Altay kayçılık geleneğinde kayçı destanı mensup olduğu boyun usulüne göre söylemesine rağmen diğer boylara ait kayçılardan da destanlar söyleyebilir. Meselâ; 'Tuba boyuna mensup kayçı Ulagaşev (1867-1946) Kumandı boyuna mensup kayçı Yayemat'dan destanlar söylemiştir." Aynı zamanda folklorun diğer türleri için de geçerli olan bu durum Altay-Türk folklorunun bir bütün olarak değerlendirilmesini gerektirir.

Hemen hemen her varlığın "ee" (*ıye*) adı verilen bir koruyucu ruhu olduğuna inanan Altay Türkleri için destanın da "kay ıyesi" denilen bir koruyucu ruhu uzun süre topşuurını eline alıp kaylamadığında kaylaması için kayçıyı çağırır." Kayçı destanı söylerken çaldığı topşuurun, kay ıyesinin ve bunlarla birlikte Altay Kuday'ın kendisini dinlediğine inanır. Bu sebeple destanı daha iyi söylemeye gayret eder. A.G. Galkin anlattığı "Kan Ceren Attu Kan-Altın" destanını anlatmayı bitirdikten sonra kendisini dinleyenlere destanın iyeli olduğunu,

avcılar ava giderken yanlarında kayçı götürürlerse avlarının iyi geçeceğini şu şekilde anlatır. *Ava giden kayçı kişi Bu destanı kaylasa vurulmaz yerden av vurur; Görülmez yerden gevik görür. Yüksüz evine dönmez.*

Altay kayçısı asıl destan metnini anlatmaya başlamadan önce *Altay iyesini* ve *topşuurunu* öven bir giriş yapar. Bu giriş bölümlerini kayçı, dinleyici topluluğunun psikolojik durumuna göre ayarlayarak, uzun veya kısa tutabilir. Bazen de hiç böyle bir girişe gerek duymadan doğrudan destana başlar.

Kayçı eğer destana giriş yapmışsa, bu bölümde kendisini dinlediğine inandığı Altay iyesine sesine güç ve güzellik verdiği için şükranlarını sunar, okuyacağı destan için ondan kendisine yardım etmesini bekler. Kayçının “Altay eezini alkıp cadım” (*Altay iyesini övüyorum*) dediği bu sözler Anadolu’da âşıkların hikâyelerini bezeyip, süsledikleri “döşeme” geleneğinin ilk şekli olarak düşünülebilir. “Döşemeler de anlatandan çok dinleyen topluluğun din ve mezhebine göre değişik olur.”

Altay kayçıları, Anadolu âşıkları gibi bu sanatı umumiyetle bir ustanın yanında öğrenirler. Çırak ustasından destanları, sesini kullanmasını ve *çathana*, *topşuur* gibi müzik aletlerini çalmayı öğrenir. N.U. Ulaşev, ve E.K. Tamtamışeva gibi kayçılar Kabak Tadjekov adlı usta bir kayçının yanında yetişmişlerdir. Kayçılığın bazı örneklerde babadan oğula geçtiği görülmektedir. Meselâ; yaşayan ünlü kayçı ve aynı zamanda bir kam olan Aleksey Grigoriç Kalkin kayçılığı babası G. İ. Kalkin’den öğrenmiştir. Yine yaşayan kayçılardan Kokuriç Yalatov da babası Şiran Yalatov’un yanında yetişmiştir. Son yıllarda yetişen genç kayçılar içinde ise kendi yaratmalarıyla meydana getirdikleri yeni destanları söylemek suretiyle geleneği yaşatmaya çalışanlar da vardır.

Altay kayçılık geleneğinde görülen usta-çırak ilişkisinin yanında kayçı olabilmenin bir diğer yolu da rüya yoluyla kayçı olmaktır. Türkiye’deki âşık tarzı şiir geleneği içinde gördüğü bir rüyada pir, Hızır veya sevgili elinden bade içmek suretiyle sanatçı kişiliğini kazanan âşıklara “*bâdeli âşık*” adı verilir. Altay kayçıları arasında ise gördüğü bir rüya neticesinde kayçı olanlara “*eeli kayçı*” adı verilmektedir, inanişe göre “eeli kayçı eğer bir evin içinde destan söylüyorsa evin kapısı dışardakilerin de destanı duyabilmesi için açılıp kapanmıştır.” Halk arasında manevî bir nüfuzda da sahip olan bu tip kayçılar diğerlerinden daha çok itibar görmektedirler.

Anadolu’da âşığın rüyasına giren pir, Hızır veya sevgili, kayçının rüyasında “arjan eezi” (*su iyesi*) veya “tayga eezi” (*dağ iyesi*) olarak karşımıza çıkar. Altay destan anlatıcıları destan kahramanlarının rüyalarına girerek kendisini rahatsız etmemesi için destanı anlatmayı bitirdikten sonra genellikle;

Taş bolup çök!
Tap bolup kaykala!
Boş!

diyerek destanı bitirirler.

Altay destan anlatıcılarının tarih içinde halkın ve askerlerin morallerini yükseltmek gibi bir vazifeleri olduğu söylenebilir. Hatta bazen destancılar toplum içindeki anlaşmazlıkları giderici roller de üstlenmişlerdir. Folkolrist K.Ukaçına’nın Caylu bölgesinde Altay-kiji A.K. Tuymeşev’den derlediği şu bilgiler kayçıların toplum içindeki itibarını göstermesi bakımından önemlidir:

“Kurmaç Baygol’da Gerasim Kandarakov adlı büyük bir kayçı vardı. Onun zamanında Caylu ve Kurmaç Baygol’un avcıları arasında bir anlaşmazlık yüzünden sürekli kavgalar çıkıyordu. Kandarakov bu duruma son vermek için avcıların toplandığı yere gelerek *kojoñ (koşma, türkü)* söyleyip, kay kaylar. Onu dinleyen avcıların kalpleri yumuşar. O günden sonra iki köyün halkı aralarındaki anlaşmazlığa son vererek birbirlerinden kız alıp vermeye başlarlar.”

Kayçılık aynı zamanda gelir getiren bir meslek olarak kabul edilmelidir. Türkiye’deki âşıklık geleneği içinde “kimi zaman belli bir süre boyunca, kendisini, ailesini, konuklarını eğlendirmesi, kendisine arkadaşlık etmesi için ileri gelenlerden birinin yanına bir âşık aldığı görülür; bu durumda da kendisine işinin karşılığı olarak para ya da armağanlar verilir. Âşık aynı zamanda gezici bir sanatçıdır: bildiği parçaları tükenince, dinleyicilerin ilgisinin azalmaya başladığını sezince kalkıp gidecektir.” Bu durum bugün için geçerliliğini kaybetmiş olsa bile yakın zamana kadar Altay Türklerinin kayçılık geleneğinde de görülmekteydi. “Zengin Altay Türkleri manevî bir güce sahip olduklarına inandıkları kayçı ve *kojoñcuları* yanlarında tutarlarmış. Ayrıca geçmişte gezici ve aynı zamanda yalnızca sanatlarını icra etmek suretiyle geçimini temin eden kayçıların var olduğunu bilmektedir. Bunlar aile, mal mülk sahibi olmadıkları gibi köy köy gezerek destan söylerler ve halkın verdiği hediyelerle yaşarlarmış. Meselâ, Mayma oymağının Salgandu köyünde doğan 19. yüzyıl kayçılarından Tuba boyuna mensup Kabak Tadjekov bunlardan biridir.

Kay-çörçökler *çathana* (cadagan) veya *topşuur* adı verilen müzik aletlerinin herhangi birisiyle ki bu umumiyetle *topşuur*dur ve mutlaka müzik eşliğinde icrâ edilirler. Kayçı destana başlamadan önce bir süre *topşuur* çalar. Bu arada kendisi de *ay, ey, oy* nidalarıyla *topşuura* eşlik eder. Daha sonra *topşuurunu* öven bir giriş yapar.

Altay Destanlarıyla ilgili olarak Türkiye’de ilk defa Metin Ergun *Alıp-Manaş* destanını yayımlamıştır (Konya, 1997). Daha sonra Emine Gürsoy Naskali en uzun Altay destanı olan *Maaday-Kara*’yı neşretmiş (İstanbul, 1999), aynı destan üzerinde Selahattin Bekki de bir doktora tezi (Erzurum, 2001) hazırlamıştır. Son olarak İbrahim Dilek *Altay Destanları I* (Ankara, 2002) adıyla yedi Altay destanını Türkiye Türkiye Türkçesine aktarmıştır.